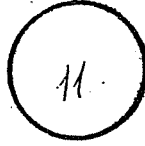


IDA fideci



Yıl : 1966

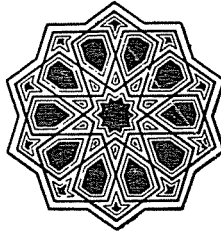


Cilt : XIV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR



BİR MEVLEVÎ NÂSİR VE ŞÂİRİ

MEHMED NÂZİM PAŞA

Basılı Eserleri ve Yazma Şiir Mecmuası

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

Edebiyat tarihimizin gerek eski gerek yeni devirlerine âit olup ehemmiyet ve bedî'î kıymet bakımından ikinci derecede kalan birçok şahsiyet ve eserleri henüz araştırılmamıştır. Gerçi, edebiyat tarihi araştırmalarının esâsını birinci derecede şahsiyetler ve şâh-eserler teşkil eder; fakat, bu bilgi şu'besinin sağlam temellere dayanabilmesi, karanlık noktaların aydınlanabilmesi için, bunlar dışında kalan şahsiyet ve eserlerin tedkiki lüzûmu da unutulmamalıdır¹. Eski devirler şöyle dursun, yakın zamanlara, hattâ bir asır öncesine âit orta derecedeki şahsiyetlerin tedkik edilmemesi, veya yapılan tedkiklerin resmî hâl-tercemelerine, eser adlarına münhasir bulunması, mühim şâir ve muharrirlerin hayatlarına, verdikleri edebî mahsüllere dâir birçok hususların karanlıklar içinde gömülü kalmasına sebep olmaktadır. Manastırlı Rif'at, Çaylak Tevfik (Mehmed Tevfik), Mustafa Reşid v.b. daha birçok kimseler vardır ki, yaşadıkları zamanda şöhret bakımından ön safta yer almamakla beraber, hayat ve eserleri lâyıkıyla araştırılırsa, mühim şahsiyetleri ve eserleri, o devrin muhtelif fikir mes'eleleri ile alâkalı şeyleri aydınlatacağı muhakkaktır. İşte, Tanzimat devri edebiyatının en meşhur şâirlerinden Ziya Paşa'nın Adana Vâliliği sırasında onun maiyyetinde çalışan Mehmed Nâzım Paşa da, ikinci derecede kalan, fakat tedkik edilmeğe değer bir

1 Edebiyat tarihi sâhasında çalışan genç araştırmacılar için bilhassa şu makâle ve eserleri okumak faydalı olacaktır: Prof. Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" (*Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan, Ankara, 1966, S. 3-47).—Prof. E. Bernheim (Çeviren: Dr. M. Şükrü Akkaya), *Tarih İ'mine Giriş, Tarih Metodu ve Felsefesi*, İst., Devlet Matbaası, 1936.

Mevlevî nâsir ve şâiridir. Onun vermiş bulunduğu edebî mahsûller hakkındaki bu makâlemizin birinci bölümünde, hayatından kısaca bahsettikten sonra, basılmış olan eserleri üzerinde duracağız; kaybolduğu sanılan, fakat son zamanlarda elimize geçen *yazma şîir mecmuası* ikinci bölümü teşkil etmektedir.

1.

MEHMED NÂZİM PAŞA'NIN

Basılmış Bulunan Eserleri

29 Ağustos, 1840 (1 Receb, 1256)'da Üsküdar'da Selman-Ağa mahallesinde doğan Mehmed Nâzım, Yağlıkçı Hüseyin Ağa'nın torunlarından ve Akşehir kaymakamı iken vefât eden Şâkir Efendi'nin oğludur. İlk mektep ve Rüşdiye'de okumuş, husûsî olarak Arapça, Farsça dersleri almıştır. 1863'de, yirmiüç-yirmidört yaşında iken Da'âvî Nazâreti Evrak-odası'na mülâzemetle girdi. Bu ilk me'murluğundan sonra Adliye İcrâ Cem'iyeti Zabıt Kâtibliği'nde, aynı cem'iyetin Baş-Mümeyyiz Muâvinliği'nde çalışmış, 1877'de Ziya Paşanın Adana Vâililiği esnâsında ve onun isteğiyle bura Mektubculuğu'na ta'yin edilmiştir. 18 Mayıs, 1880'de Ziya Paşa'nın vefâtı üzerine, Adana Vâlî Vekilliği yoluyla azledilmiş ise de, 27 Ekim, 1881'de Konya Mektubculuğu'na getirildi. Daha sonra —bâzı azil hâdiseleri ile karşılaşmakla berâber— sırasıyla şu vazifelerde çalışmıştır: Konya, Bitlis, Halep, Kastamonu Mektubculukları, Umûm Muhâcirîn Komisyonu Muhâsebeciliği, Mersin, Kayserî, Diyâribekir, Halep, Konya, Sivas Vâililikleri'nde bulundu. Emekliye ayrıldığı son vazifesi Selânik Vâililiği'dir. Bu vilâyetimiz Balkan savaşında Yunanlılar'a geçince, oradan son vâlî olarak ayrılmıştır.

Haksızlıklara karşı koyan sağlam karakterlere sâhib Nâzım Paşa'nın, haksız bir ta'yin üzerine me'mûriyyet yerine gitmemek, bulunduğu vazifenin kaldırılması v.b. sebeplerle üç-dört def'a azledildiğini görüyoruz; bununla berâber, zaman zaman takdir de edilmemiş değildir: 1881'de Rütbe-i Râbî'a tevcih, 1901'de Rumeli Beylerbeyliği pâyesine terfi olunmuştur; Birinci Rütbe Osmânî ve Mecîdî, Fransa'nın Birinci Rütbe *Légion d'honneur* ve Papa'nın ikinci rütbe nişanlarını da kazandığını biliyoruz.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın, "Mâvî gözlü, sarışın, orta boylu, zarif, değerli bir şâir" olarak vasıflandırdığı Mehmed Nâzım Paşa hakkında, kendisini yakından tanıyan Üsküdar Selim-Ağa Kütübhanesi Müdürü Ahmed Remzî, "Müstecmi'-i mehâsin-i ahlâk idi. Civanmerd ve sahî olup her nerede bulunsa hânesine Nâzım Paşa Otelî derlerdi; bilen-bilmeyen mihmân olurdu. Zarûret-i şiire cevâz vermezdi; 'Zarûrete arz-i iftikâr eden şiiri söylememeli' derdi. Her vâdide nazma kâdir bir şâir-i mâhir idi. Husûsî musâhabede latâif ve zarâ'ife mütemâyildi. Nükteli mazmûna meftûn olurdu" diyor.

17 Aralık, 1926 (11 Cemâdâ 11., 1345)'da, oğlu Hikmet Bey'in Kadıköy'ündeki evinde vefât eden M. Nâzım Paşa, "Üsküdar'da, Karaca-Ahmed kabristanının İhsânîye cihetinde şâir Nedîm'in kabrinin civârına" gömülmüştür².

*

M. Nâzım Paşa'nı basılı olarak yedi eseri vardır; bunlara, gazete sütunlarında tefrika hâlinde kalan *hâtıralar*'ı ile *yazma şiir mecmuası*'nı

2 İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, c.vi., İst., Devlet Matbaası, 1938, s. 1144 v.d. Bu hâl tercemesinde hicrî tarihlerle bunların karşılığı milâdî tarihler birbirini bâzan tutmaz. Diğer taraftan, 20 Zilkâ'de, 1320 (1902)'de Diyâribekir, 27 Cemâdâ 11., 1323 (1905)'de Haleb Vâilîliği'ne ta'yin edildiği kaydedilmiştir. Bu tarihlerden ikinin karşılığı 1903'tür. Bir başka yerde, Diyâribekir'de 1319'da iki ay vâilîliği bulunduğunu yazıdır (Basrî Kaynar, *Diyâribekir Yılığ*, Ankara, 1936, c. ii., s. 262). Bunlardan çıkan netice, Nâzım Paşa'nın resmî hayatının henüz tam mânâsıyla incelenmemiş olduğudur.—Resmî ve husûsî hayatı hakkında bilgi edinmek için ayrıca bk., Adana Mektubculuğu, İcrâ Cem'iyeti Zabıt kâtiplerinden Nâzım Bey'e (*Ceride-i Havâdis gazetesi*, nu. 3840, 24 Şevvâl, 1295/21 Ekim, 1878). Nâzım Paşa, 1301 (1884)'de, azlolunan Konya Vâlisi Sa'id Paşa'nın yerine ta'yin edilen şâir Memduh Bey (Paşa)'in maiyyetinde Mektupcu idi. Onaltı yaşında iken Vilâyet Mektûbî Kalemî'ne devvâma başlayan Veled Çelebî, "merd-i kâmil" diye vasıflandırdığı Nâzım Paşa'nın çok zekî olduğu, şiir ve nesrinin mükemmelliği, nezâret ettiği Konya vilâyet gazetesine kendisini muharrir olarak aldığı ve himâyesi, Vâli için kaside yazmağa teşvîki, hattâ kendisinin de birkaç beyit yazdığı, dürüstlüğü ve Konya Mektubculuğu'ndan niçin azledildiği, Çamlıca'daki köşkü hakkında bilgi vermiştir (*Veled Çelebî'nin Hâtıraları, Canlı Tarihler - XIII.*, İst., 1946, s. 10, 11, 13, 21, 31).—Ebû Bekir Hâzım da, Konya vilâyet gazetesinde şiirleri basılan Nâzım Paşa'nın edebî bir muhit yaratarak birçok gençleri şiire teşvîkenden, hayr-severliğinden bahseder (*Canlı Tarihler-I.*, İst. 1944, s. 31, 56 v.d.).—Şakacı mizâca sahip bulunan Nâzım Paşa Süriye Vâlisi iken, merkezi Şam olan Beşinci Ordu-yi Humâyûn Müşîri Abdullâh Paşa ile bir türlü geçinmiyorlar, Müşîrlik'e yollanan tezkireleri mu'ziblik olsun diye çok ağır ifâdeyle ve harekeleyerek yazıyor, ne yapayım, Müşîr doğru dürüst okumak bilmiyor diyor. Müşîr Abdullâh Paşa ile bu yüzden araları açılmış, N. Paşa hakkında tahkikâta girişilmiştir (*Semih Mümtâz'ın Hâtıraları, Canlı Tarihler-XVIII.*, s. 28.v.d., XX., s. 93 v. d.)

da eklersek dokuz eseri bulunduğunu söyleyebiliriz. Basılmış eserleri, neşir tarihlerine göre sırasıyla *Muhâtaba*, *'Ahd-i Şehr-yârî*, *Nizâmü'l-Hâss fî Ehlî'l-İhtisâs*, *Kerbela*, *İbn Fâriz Tercemesi*, *Esrâr-i Tevhîd ve Tercemesi*, *Yek-Âvâz*'dır.

a) *Muhâtaba*.—İlk sayfasında, rakipleri tarafından eski edebiyatın tarafdârı gibi gösterilen, hakikatte Tanzimât Devri Edebiyatı'na her sâhâda pek çok yeni eserler kazandıran Muallim Nâci'nin³ Takrîz'i yer alan *Muhâtaba*, M. Nâzım Paşa'nın Konya Mektubculuğu zamânında yazdığı birkaç şiirini de içine almakla berâber⁴, esas îtibâriyle mensur bir eserdir ve şu cümlelerle başlar: "1301 (1885) senesi Ağustos'unun üçüncü Cumartesi günü idi ki dört etrâfı biribirine kol atmış büyük dağlarla kapalı, en yüksek mahalleri korkunç ve uzun kayalarla örtülü ve etekleri ufak ufak çam ağaçlarıyla donanmış, ara yerleri yukarılardan kopup gelen kaya parçaları ile bezenmiş ve ortası kendi kendine gâyet kısa bir ovacık peydâ ederek o ulu dağların deliklerinden çıkıp da biriken ve ovanın tâ orta yerinden akıp giden koca bir çaydan her tarafı yeşillenmiş bir şehre otuzbeş saat kadar uzak bulunmuş bir mahalde, gün-doğuya karşı iki penceresi olmak üzere çam ağacından yapılmış bir baraka içinde şöyle uzanıp düşünmekte idim.

"Gözlerim dağlarda, ağaçlarda, akan sulara, yeşilliklerde lisân-ı hâle âit olan sükûtu dinlemekte ve kalbimde Hâlik'm akla sığmayan büyüklüğünü düşünmekte idim."

Böyle bir vecd içinde bulunan müellifimiz, dağların sanki yürüerek yaklaşmakta olduğunu, hattâ kendisine hitâp ettiğini hisseder. Yüce bir Dağ ile karşılıklı konuşması tarzında tertip ettiği *Muhâtaba*'da, önce Dağ dile gelir. Dağ, medeniyetin esas kaynağının kendileri olduğunu ve bu günki seviyesine erişebilmek için kendilerinin sularından, ormanlarından, ma'denlerinden faydalandığını, fakat medenilik iddiâsın-

3 Bu hususta fikir edinmek için şu makâlelerimize bakınız: *Muallim Nâci ve Terceme*, (Tercüme mec.,c.iv., nu.22,19 Kasım, 1943,s. 238-45).—*Muallim Nâci'nin Arapça ve Acemce'den Tercemeleri* (Ayn. mec.,c.x., nu. 56,Mart, 1953, s.50-67).—*Muallim Nâci ile Recâzâde Arasında Münâkaşalar ve Bu Münâkaşaların Sebep Olduğu Hâdiseler* (Türkiyat Macmuası,c.x., 1951-53,s. 159-200).—*İslâm Ansiklopedisi Nâci* maddesi.—*Muallim Nâci'nin Dinî Eserleri, Diyânet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1962, s. 161-177.

4 *Muhâtaba*, ikinci basım, s. 40,44,49, Krş., üçüncü basım, s. 28, 31 (mükerrer, s. 71), s.35 (mükerrer, s. 61). Bu üç şiirden, her iki basımdaki sonucu *yazma şiir mecmuası*'nda da vardır: Krş., s. 54.

da bulunan insanlar şehir hayatına alışınca tabî at güzelliklerini unuttuklarını, hattâ bu güzellikleri yok etmeğe çalıştıklarını şikâyet ve sitemlerle dolu bir ifâdeyle anlatır; Dağ, insanların maddî ihtiyaçları arttıkça mânevî varlıklarını, insanı hakîkî insan yapan, hakâyık-ı eşyâya vukuf ile hâsıl olan irfândan sonra Ma'rifet-i Hâlik'î, biliş kabiliyetlerini de kaybettikleri fikrindedir. İrfân sâhibi olmakla mükellef medenîlerin ise, ihtiyaçlarının çokluğu yüzünden bu gibi mânevî kıymetlerle uğraşmağa vakitleri yoktur; irfâna erişebilmek için, herşeyden önce ahlâk tasfiyesi lâzımdır; bu ise, ihtiyaç çokluğu ile birleşemez.

Dağ'ın fikirlerini dinleyen müellifimiz, ona cevap olarak, medeniyetin faydalarından uzun uzun bahseder: İnsanlar için eziyyet hâlini alan maddî meşgûliyyetlerin rahata kavuşmak için olduğu, medeniyyetin insanları yükselttiği, dolayısıyla "istidlâl"e, "irfân"a yardımcı olduğu fikrini müdâfaa ederse de, Dağ'ın bunlara karşılık verdiği cevap, insanların ne yazık ki bu üç meziyyeti de fenâyâ kullandıkları, hakîkî medeniyyetin bunlardan daha yüce olduğu, başka meziyyetleri de içine alması lâzım geldiğidir. İşte eserin birinci bölümü bu sûretle nihâyete eriyor (S. 5-35).

Muhâtaba'nın ikinci bölümünde Dağ'ın, Vahdet ve kâinat, itilâ v.b. mefhûmlara dâir düşünceleri, müellifin bunlara verdiği cevaplar sırasıyla yer alır. Eser, müellifin ileri sürdüğü ve Dağ tarafından da kabûl edilen şu fikirlerle neticelenir: "Kâinatın nizâmât-ı ebediyyesini âlem-i te'ayyünde ikmâl eden, beşerriyyetin istîdâd-i fitrîsini cihân-i terakkîde itmâm eyleyen medeniyyet binüçyüz bu kadar sene evvel cilve-nümâ-yi azamet oldu. Ulûm-i mübâreke-i kâinatın hurşid-i ziyâperveri işte o zaman ufk-i kemâlde neşr-i envâr-i feyz eyledi. Ulûm-i 'âliyyenin hâtime-i kemâli olan o devr-i celîl, ma'lûmât-i beşerriyyenin fâtiha-i ikbâli idi. Kâinat o zaman hüviyyet-i mübârekesini, beşerriyyet o zaman merâtib-i ulviyyesini öğrendi. Bekâ-yi nev'e hizmetin hikmeti o zaman, kâinatı idâre eden nizâm-ı bî-'adilin sırr-ü hakîkatı o zaman bilindi. O hurşid-i münevverin lema'ân-i aftâb-sûzu aktâr-i kâinatı baştan başa tenvîr ederek, kevkeb-i ikbâl-i beşerriyyet olan "medeniyet" o nûr içinde doğdu. Sizin dediğiniz medeniyyet de bu değil mi? Evet, insan-oğlu! Kevkeb-i beşer olan "medeniyet" o nûr içinde doğarak kâinatı baştan başa tenvîr eyledi."

Yukarıda verdiğimiz bilgi ve örneklerden anlaşıldığı gibi, *Muhâtaba'*ya esas teşkil eden fikir, bugünkü medeniyyetin istenilen seviyeye yükselmediği, maddî ihtiyaçları ve rahatı te'min etmekle berâber, in-

sanı hakîkî insan mertebesine eriştiren mânevî meziyyetleri kazandıramadığı, onu tamamlamağa elverişli en üstün mânevî unsurların İslâm medeniyeti'nin sinesinde gizli bulunduğu ve bu kaynaktan faydalanma lüzûmudur.

Nâzım Paşa'nın *Muhâtaba'sı*, fikirlerin terkindeki yaratıcılık, san'atkârın kendi kendine daldığı düşünceleri senbolik bir varlıkla konuşuyormuş gibi ifâdesi bakımından Ziya Paşa'nın *Ru'yâ'sını*, Namık Kemal'in, Ayetu'llâh Bey'in, daha bâzı şahsiyetlerin aynı isimle neşrettikleri eserlerini hatırlatır. Farklı tarafı, msl., Ziya Paşa'nın *Ru'yâ'sında* esas fikri siyâsî aksaklıklar, Kemal'inkinde hürriyet teşkil etmesi, *Muhâtaba'da* ise beşeriyeti mânen yükseltme kudretini hâiz İslâm medeniyetinden faydalanma lüzûmudur.

Muallim Nâcî'nin aşağıya aldığımız,

Nâzım! A'yan-i ehl-i irfâna
 Görünür zübdetü'l-hikem bu kitâb
 Etmesin mi gören *Muhâtaba'nı*
 Sana hâmem gibi řu yolda hitâb:

O nidâlar bütün hakâyıktır
 Kalemin hâtif-i hakikidir
 Her nidâsında gizlidir řu sadâ:
 Sâhibim ârif-i hakikidir

Münceli lafz-i dil-firibinde
 Bî-sanâyi' bedî' bir icâz
 Müstetir ma'ni-î cezîlinde
 Pür-bedâyi', refî' bir icâz

Dide-pîrâ sevâd-i hattında
 Nûr-i hikmet eder durur leme'ân
 Nazm—eder iftihâr nesrinle
 Var ol—ey fahr-i nâzimân-i zamân

Takriz'inde de kaydettiği üzere⁵, eserin san'atsız, hakimâne bir ifâdesi vardır. Müdâfa'a edilen fikir bakımından da, neşredildiği devirde körü-

5 Bu şiir önce, *Takriz* başlığı ve "Meşâhir-i üdebâdan Bitlis Mektubcusu saâdetlü Nâzım Beyefendi'nin geçenlerde neşrolunan *Muhâtaba* ünvanlı kitabına" notu ile (*Mecmua-i Muallim*, yıl-ı, nu. 27, 30 Receb, 1305, s. 106), daha sonra, "Haleb Mektubcusu saâdetlü Nâzım Beyefendi Hazretleri'nin *Muhâtaba* ünvanlı eser-i hakîmâneleri için" kaydı ile neşredilmiştir (*Yâdigâr-i Nâcî*, İst., 1314, s. 36).

körüne Garb medeniyeti hayranlığı alıp yürüdüğünden, dikkate değer. Kaynağını sezgiden alan his ve heyecanların, msl., irfân, kâinât hakkındaki fikirlerin manzûm ifade olunduğu *Muhâtaba*, kazandığı şöhret dolayısıyla üç def'a basılmıştır⁶. Üçüncü baskısına *Teşrih-i Maddiyyât* başlıklı oniki manzûmeden ibâret bir kısım ile⁷, *Hikmet Nâzım*⁸ ve *Nasihat-Nâme*⁹ adlı şiirler eklenmiştir.

b) *Ahd-i Şehr-yârî*.—Nâzım Paşa bu eserini Konya Vilâyeti Mektubcusu iken bastırmıştır. Üzerinde durulan hususlar, Abdül-Hamîd devrinde ilim ve maârifin inkişâfı, merkezde ve Anadolu'da sekiz-on yıl öncesine göre dikkati çekecek derecede ilerileme göze çarptığıdır.

6 Birinci baskı, İst., Mihran Matbaası, 1304.—İkinci baskı, İst., Asır Matbaası, 1316.—Üçüncü baskı, İst., Selânik Matbaası, 1328.

7 İbnü'l-Emin M.Kemal İnal, "İkinci tab'ında *Hikmet Nâzım* ünvanlı manzum *Nasihat-Nâme*, üçüncü tab'ında *Teşrih-i Maddiyyât* manzûmesi ilâve edildi" diyorsa da, her iki şiir de yalnız üçüncü basımda vardır. *Hikmet Nâzım* ile *Nasihat-Nâme* iki ayrı şiirdir. *Teşrih-i Maddiyyât*, krş., *yazma şiir mecmuası*, s. 54-62; *Teşrih-i Maddiyyât*, *İsbât-ı Mâneviyyât* başlıklı iki kısma ayrılmış olduğu hâlde, basılı nüshada üzerlerine numaralar konulmuş oniki şiirden ibârettir (S. 61-74). Bu şiire, Kastamonu Mevlevî Dergâhu post-nişinli Ahmed Remzî Efendi, 1327 yılım gösteren beş beyitlik bir tarih kit'ası yazmıştır (S. 60). *Teşrih-i Maddiyyât*'ta müdâfaa edilen fikirler *Muhâtaba*'dakilere benzer.

8 Hikmet, Nâzım Paşa'nın oğludur. Kitabın kapağında *Hikmet Nâzım*, metin kısmında *Hikmet, Nâzım* şeklinde kaydedilmiştir. Nâzım torununun adı olduğu için, bu sonuncu şekle göre hem oğlunu, hem torununu kasdetmiş oluyor. Nâbî'nin, iyi bir insan olarak yetişebilmesi için oğluna hitâben yazdığı *Hayriye*'si gibi, bunda da ahlâkî meziyyetler aşlanmaktadır ve şiir *Ahlâk, İlim, Söz, Vatan, Mars, Vazife* başlıklı kısımlara ayrılmıştır.—Hikmet, babası Nâzım Paşa'nın isti'fâsından sonra Halep'de kalarak *Sadâ-yi Şahbâ* adlı gazeteyi idâre etmiştir. 9 Haziran, 1329/22 Haziran, 1913 tarihli *Mazbata* hükmüncü, meşrû Osmanlı hükûmetini değiştirme teşebbüsünden suçlu olanlar arasında Hikmet'in de adı geçer (Ahmed Reşid, *Hâtıralar, Canlı Tarihler*, XIX., s. 223; XXI., s. 308).

Sırası gelmişken şunu da ilâve edelim: Nâzım, Mehmed Nâzım Paşa'nın torunu ve Hikmet Bey'in oğludur. Bu Mevlevî şâiri bedbaht Dede, kendi adım verdikleri torunu Nâzım doğduğu zaman, onun, kendi soyunu lekeleyen bir memleket hâini olacağından habersiz, Hikmet Bey'e bir mektup göndermiştir. Yazma şiir mecmuası içinden çıkan ve kendi el yazısıyla 22 Kânûnsânî, 1317 (4 Şubat, 1902) tarihli mektubunda, şer'î hükümlere göre hizmetinin yapılmasını, Sünnet-i seniyye'ye göre kurbanlar kestirdiğini, bir nüsha-i kebrî göndereceğini yazar. Şu son zamanlarda, Nâzım Hikmet hakkında basılan kitaplarda, dedesi olduğu için Nâzım Paşa'dan da bahsedilir. İlmî bir hüviyet taşımayan, propaganda maksadıyla yazılan bu gibi neşriyattan bahse lüzum görmüyoruz; msl., bk., Va-Nâ, *Bu Dünya'dan Nâzım Geçti, Meydan* mec., nu. 10,25 Mart, 1965 v.d. Bu tefrika, aynı isimle kitap hâlinde de basılmıştır (İst., Yeni Matbaa, 1965).

9 *Nasihat-Nâme*'de insanı hakikî insan yapan mâneviyyet üzerinde durulur; krş., *yazma şiir mecmuası*, s. 36,—*Muhâtaba*, s. 83 v.d.

Elli evlik bir köyün tek mektebini yeter bulmayarak, yaptırdıkları ikinci bir mektepte derslerin başlatılması için yol zahmetlerine katlanarak vilâyet merkezine gelmeleri artık köylülerin de okuma-yazma arzularının ifâdesidir. Müellif bu münâsebetle tıb, mühendislik v.b. sâhalarda açılan mektepler, bunlardan yetişenlerin memleket yararına gördükleri işler hakkında bilgi veriyor. *İstitrâd* kısmında, diğer maârif müesseselerine göre henüz pek gelişemeyen sanâyi' ve zirâat sâhasında ne gibi çalışmalar olabileceği, bunların memleket ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağı, muhtelif san'at şubelerinin ne bakımlardan mühim olduğu mes'elelerine dikkati çeker.

'*Ahd-i Şehr-yârî*, edebî cihetten bir kıymet ifâde etmez; o devir maârif tarihi üzerinde çalışacaklar için gözden geçirilmesi faydalı olabilir. Müellifi için de, bu gibi memleket mes'elelerine duyduğu alâkayı belirttiğinden kayde değer¹⁰.

c) *Nizâmü'l-Hâşş fi Ehli'l-İhtisâş*.—Mehmed Nâzım Paşa, bu terceme eserine yazdığı çok kısa önsözünde, Ahmedû'r-Rifâ'î'nin Gavsıyyet mertebesini kazanan büyük velîlerden olduğunu, *Nizâmü'l-Hâşş*'in, bu kudsî kudretin lisân-ı gaybine âit ilhâm eserlerinden bulunduğunu, onun yüksek fikirlerini kavramak şöyle dursun, bu tercemede aslındaki hikmetlere yaklaşmak bile mümkün olamayacağını ifâde ediyor; çalışmalarına karşılık istediği mükâfât, bu büyük zâtın kudsî feyizlerini ümidden ibârettir. Bu başlangıçtan sonra Ahmedû'r-Rifâ'î'nin neseb-nâmesi, bunu müteâkip eserin tercemesi yer alıyor.

Eserde, insan-oğlunun şahsî haysiyyetine, ilâhî emirlere, nefse hâkimiyete, söz ve ifâde kudretine; sa'y-ü himmet, sünnet-i seniyyeye bağlılık, va'z ve irşâd, sabr, ilim ve irfân, halkla geçinme ve anlaşma yolları, cem'iyyet nizâmını te'mîne yarayan mânevî kıymetler, dolayısıyla İslâm dîninin emr ve telkîn ettiği insânî ve nehyettiği insânî olmayan esaslara dâir hikemî fikirler, umûmiyetle *hadîsler*'le de tevsik edilmiştir. Bu *hadîsler* münâsebetiyle, Mehmed Nâzım Paşa esere notlar eklemiştir; bunlarda *hadîsler*'in vurûdu, hangi eserlerde bulunduğu, muhtelif eserlere göre aralarındaki farklar, tam metinleri hakkında kaynaklar zikredilerek müsbet bilgi verildiğini görüyoruz. İfâdesi çok vâzih olan bu tercemeyi, terceme edenin şahsî araştırmalarına dayanan bu ilâveler de kıymetlendirmektedir.

10 İst., Matbaa-i Ebüzziya, 1304, 32 sayfa.

Mukaddime'de, Seyyid Ahmedü'r-Rifâ'î Ahmed b. 'Ali Abû Abbâs (1116-1118 — ?-1183)'ın yaşadığı asrı bile kaydetmekte ihmâlkâr olan Mehmed Nâzım Paşa, eserin aslının adını pek vâzih olarak *Nizâmü'l-Hâss* olarak ifâde etmişse de, bunun hakkında hiçbir şey yazmamıştır. Rifâ'î tarikatının kurucusu Ahmedü'r-Rifâ'î'nin bu isimde bir eseri tesbit edilmiş değildir¹¹. Tanzîmât Devri'nin meşhur şâirlerinden ve Nâzım Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz *Muhâtaba* adlı ilk eserine bir *Takrîz* yazan Muallim Nâcî'nin de, Ahmedü'r-Rifâ'î'nin hikmetlerinden seçilmiş *Hikemü'r-Rifâ'î* adlı bir eseri vardır. Nâcî'nin verdiği bilgiye göre, Mevlâna Ebü'l-Fazlû's-Şâfi'yyü'l-Vâsıtî; Şeyh Abdü's-Semî'ü'l-Hâşimî'nin kıymetli kitapları arasında Seyyid Ahmedü'r-Rifâ'î'nin kendi el yazısı ile hikmetlerine rastlamış, bunları bir risâle hâlinde toplamıştır. İşte bu risâle yine Arapça olarak Şeyh Muhammed Ebü'l-Hudâ tarafından şerhedilmiştir¹². Nâcî, *Hikemü'r-Rifâ'î*'de, Vâsıtî'den, Ebü'l-Hudâ'dan v.b. şahsiyyetlerin eserlerinden faydalanmıştır. Mehmed Nâzım Paşa'nın da aynı kaynaklardan faydalandığı düşünülebilir¹³.

d) *Kerbelâ*. — İsminden de anlaşıldığı gibi Kerbelâ vak'asının, Hazret-i Hüseyin'in şahâdetinin mevzu' alındığı bu eserin, bu tarz edebî eserlerden ayrılan tarafını müellif *Mukaddime*'de izâh etmiştir: Ehl-i Beyt'in yüce şânından bahsettikten sonra, okuduğu bâzı mersiyelerin Kerbelâ vak'asının cereyânından meydana gelen teessürle yazılmış kalbten gelen feryâdlar olduğuna dikkati çekiyor; bunların da takdire değdiği, fakat, vak'ayı meydana getiren sebeplerin ihmâl edilmemesi lâzım geldiği düşüncesindedir. İşte bu yüzden, eserde her iki tarafın da maksat ve fikirleri tahlil edilmiştir. Hemen her paragraf, "Bir taraf", "Diğer taraf" ibâresiyle başlar. Bir münâsebet getirilerek yer yer, bir hatib ağzından, Cehennem, Ehl-i Mahşer tarafından söylenilmiş gibi tertip edilen hitâbelerle, vak'anın sebepleri ve uyandırdığı teessür müşâhidler ağzından da nakledilmiştir. *Kerbelâ*, Nâzım Paşa'nın san'ath, sec'li birçok cümleleri içine alan, manzum üç parçayı da ihtivâ eden bedî'î kıymeti hâiz bir eserdir; Balkan savaşı sırasında neşredilmiş olması da mânâlıdır¹⁴.

11 D.S. Margoliouth, *Ahmedü'r-Rifâ'î* madd., *İslâm Ansiklopedisi*'nde.

12 İst., 1304, s. 2 v.d. Nâcî, *Mukaddime*'de bu hususta oldukça geniş bilgi vermiştir.

13 *Nizâmü'l-Hâss fî Ehl-i'l-İhtisâs*, mütercimi Mehmed Nâzım, İst., Şems Matbaası, 1326-1328.

14 *Kerbelâ*, Mehmed Nâzım, İst., Şems Matbaası, 1327-1329. Kuşê kâğıdına basılmıştır. Manzum parçalar Kerbelâ vak'asıyla alakalıdır (S. 11, 12, 16).

e) *İbn Fâriz Tercemesi*.— İbn Fâriz, Ömer 'Alî (Şerefü'd-Dîn)-ü'l-Mısriü'l-Sa'dî (1182-1235), Arap edebiyatının meşhur mutasavvıf şâirlerindedir. Nâzım Paşa, bu eserinin önsözünde, Arap dilinde onun âşıkâne şiirlerine san'at ve ibârelerin insicâmı bakımından üstün şiirler olsa bile, "edeble irfânı meze ve tevhid etmek kudret-i hârikânesi" yalnız ona mahsus olduğu kanaatindedir; terceme ve şerhettiği kasidelerinden anlaşılacağı gibi, İbn Fâriz'in şiirlerinde hâkim unsuru teşkil eden ârifâne kudret, her mânasıyle, zevk sâhiplerini vecd dalgalarına gar-kedecektir.

İbn Fâriz Tercemesi, bu meşhur Arap mutasavvıf şâirinin en meşhur şiirlerinden ve 151 beyitten ibâret *Kasîde-i Ya'îye* (S. 3-106)'sini, 41 beyitlik *Kasîde-i Mîmiye* veya *Hamriye* (S. 108-150)'yi ve *Kasîde-i Râ'îye*'nin 11 beytinin terceme ve şerhini içine almaktadır. Nâzım Paşa, eserini, bu kasidelere göre sırasıyle üç bölüme ayırmış, her bölümde aynı metodu ta'kip etmiştir: Önce Arapça metni—umûmiyetle bir beyit, bâzan mâna husûsiyyetine göre bir kaç beyti—kaydettikten sonra, bunda geçen kelimeleri mânalandırır; bunu müteâkip, *Mahsûl-i beyt* başlıklı kısımda metni türkçeleştirerek nesre çevirmiştir. Bu kasideleri seçip şerhetmesi, onun hikemî şiirlere karşı duyduğu alâkayı gösterdiğinden kayde değer¹⁵.

f) *Esrâr-i Tevhîd ve Tercemesi*.— *Esrâr-i Tevhîd*, Murâd-i Buhârî Dergâh-i şerîfi post-nişini Seyyid Abdül-Kâdir Belhî'nin Farsça manzûm eserinin adıdır. *Esrâr-i Tevhîd ve Tercemesi*'nin baş kısmında muhtelif başlıklar altında mesnevî şeklindeki muhtelif Farsça manzûmeler yer alıyor (S. 3-18). Bundan sonra *Esrâr-i Tevhîd* umûmî başlıklı ve Nâzım Paşa tarafından yapılan Türkçe'ye tercemesi gelmektedir (S. 19-28).

Nâzım Paşa'nın tercemesinde, sırasıyle *Esrâr-i Tevhîd*, 'Alem-i İnsan, *Esrâr-i Hakikat*, *Hudûs ve Kıdem*, *Beyân-i Tevhîd*, *Beyân-i Esrâr-i İlâhî*, *Esrâr-i Mîm-i Ahmed*, *Şibga-i İlâhiyye*, *Fark-ı Ehl-i Hâl ve Ehl-i Kâl*, *İnna Medînetü'l-İlm ve 'Alî Bâbihâ*, *Âlem-i İnsan*, *Çâr Anâsîr* başlıklı oniki manzûme vardır. Eserin Farsça'sında onbeş manzûme bulunduğuna göre, Nâzım Paşa'nın bunlardan bir kısmını terceme etmediği

15 *İbn Fâriz Tercemesi*, Âsâr-i Muhalledeşi edebiyat-i Arabiye içinde en mümtâz bir mevki' işgâl eden İbn Fâriz Hazretleri'nin kasâidinden *Ya'îye*, *Hamriye* şöhretiyle meşhur olan *Mîmiye* ve *Râ'îye* tercemeleri; mütercimi Mehmed Nâzım, İst., Şems Matbaası. 1330, 160 sayfa.

anlaşıyor. Acabâ, hangi parçaları dilimize çevirmemiştir ve hangi düşüncelerle bunları Türkçe'ye terceme etmemiştir? Metnin aslı ile karşılaştırılınca, در بیان طابع کوید، در بیان خاکیت کوید، در بیان ناریب کوید، در بیان مائی و ترابی، başlıklar son dört bahsi terceme etmediği görülür. Öyle sanıyoruz ki anâsîr-i erba'a mevzû'undaki bu dört bahsi terceme etmeyişinin sebebi, lejândlardan ibâret olmasından dolayıdır; Seyyid Abdü'l-Kâdir Belhî, در بیان مائی و ترابی bahsinin sonunda bu eserini 1322'de yazdığını ifade eden birkaç beyit de eklemiştir. Nâzım Paşa, Farsça metindeki yukarıda kaydettiğimiz dört bahis yerine, *Çâr Unsur* başlığı ile dört beyit yazmakla iktifâ etmiş, tercemesindeki insicâmı bozmamak için, Abdü'l-Kâdir Belhî'nin kendi hakkındaki beyitlerini de dilimize çevirmemiştir.

Eserin gerek aslı, gerek tercemesi *Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün* kalıbıyledir. Dikkati çeken tarafı, Farsça'sı ile Türkçe'sinde kâfiyelerin de umûmiyetle aynı oluşudur. Farsça'daki birçok kelimeler dilimizde kullanıldığından bu mümkün olabilmıştır; fakat aslındaki kâfiyel rin bâzılarını Farsça fiiller, ekler teşkil etmektedir; böyle mesnevî beyitlerinde pek tabî'î olarak aslındaki ile aynı kâfiyeleri kullanamamıştır.

Esrâr Tevhid ve Tercemesi, Nâzım Paşa'nın, bir dilden bir başka dile nazimen tercemedeki başarısını gösteren, ifâdesi bakımından te'lif intibâ'ını uyandıran bir eserdir¹⁶.

g) *Yek-Âvâz*. — Bu eser, tasavvufî aşk şiiirlerini içine alan, arûzun muhtelif kalıpları ve gazel, murabba', mesnevî v.b. Dîvân nazım şekilleri ile, hattâ bâzıları Garb nazım şekilleriyle yazılmış muhtelif manzûmelerden ibâret te'siri bırakıyor; fakat bu şiiirler dikkatle gözden geçirilince hepsinin mevzû' bakımından tasavvufî-aşkî olduğu, birbirlerine fikirce bağlı buldukları, hattâ fikirlerin mantıklı sıralanmış olduğu görülür. İşte bundan dolayıdır ki *Yek-Âvâz*'i, baştan başa

16 *Esrâr-i Tevhid ve Tercemesi*, Nâzım: Murâd-i Buhârî Dergâh-i şerîfî post-nişânı Seyyid Abdü'l-Kâdir Belhî Hazretleri; Mütercim: Selânik Vâlî-i Sâbıkı Mehmed Nâzım, İst., Şems Matbaası, 1331, 28 sayfa. İbnü'l-Emîn M. Kemal İnal, bu eserin adını *Terceme-i Esrâr-i Tevhid* olarak kaydetmişse de, doğrusu, Farsça aslına da içine aldığından, kitabın kapakında görüldüğü gibi *Esrâr-i Tevhid ve Tercemesi*'dir (*Son Asır Türk Şiiirleri*, Devlet Matbaası, 1938, c.vi., s. 1145; müellifin bu eserinde Abdü'l-Kâdir Belhî hakkında da bilgi verilmiştir (C.I., İst., Orhânîye Matbaası, 1930, s. 26-7).

manzûm bir eser kabûl edebiliriz. Şâirimizin, eserine *Yek-Avâz* adını vermesi de her hâlde bu yüzdendir¹⁷.

h) *Bir Devriñ Târihi*. — Nâzım Paşa'nın *yazma şiir mecmuası* dışında kalan eserlerine hâtıralarını da ilâve edebiliriz. Vefâtından sonra *Bir Devrin Tarihi* adıyla *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen bu hâtıralarda kendi hayatına dâir hemen hemen hiçbir şey yoktur. Ziya Paşa'nın resmî ve husûsî hayatını, Alexandre Duma-fils ile münâsebetini aydınlatıcı mufassal bilgi vermiştir; Midhat Paşa ve Namık Kemal hakkında da birçok şeyler kaydedildiği görülür. Bunlar, umûmiyetle başka menba'larda bulunmadığı için mühimdir. Bu sebeple, *Bir Devrin Tarihi*, adı geçen şahsiyetlerin resmî ve husûsî hayatlarına, kısmen eserlerine dâiri malzemeyi içine alan bir vesika değerindedir¹⁸.

11.

MEHMET NÂZİM PAŞA'NIN

Yazma Şiir Mecmuası

Son yıllara kadar Nâzım Paşa'nın *şiir mecmuası* elimize geçmiş değildi. Onun böyle bir eseri olduğunu, İbnü'l-Emîn M.Kemal İnal'ın, "Büyük bir cilt teşkil edecek kadar eş'ârının, âilesi nezdinde bulunduğu işitildi" kaydı dolayısıyla biliyorduk. Bundan üç yıl önce, tesâdüfen, Ankara'da bir sah hafın henüz satın almış bulunduğu kitaplar arasında bu *şiir mecmuası* elimize geçti.

¹⁷ *Yek-Avâz*, Selânik Vâli-i Sâbıkı Mehmed Nâzım, İst., Şems Matbaası, 1333, 28 sayfa. Kitabın iç ve dış kapağında,

Ehl-i suhanâ ale'l-merâtib
Bñ merhaledê tekaddüm_ettim
Şi'rimde be-kavl-i Şeyh Gâlib
Bir başka lisân tekellüm_ettim

kit'ası, arka kısmında, boş bir sayfasında,

İcâz içinde feyz-i i'câz
Bin ma'nîyi müstemil *Yek-Avâz*

beyti varır. İbrâhim Alâeddin Gövsa'nın *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'nde, İ.M.K.İnal'dan naklen Nâzım Paşa'nın hal-tercemesi mevcuttur. Tertip yanlış olarak, *Yek-Avâz* yerine, *Yek azar* şeklinde kaydedilmiştir.

¹⁸ *Cumhuriyet* gazetesi, nu. 2770, 21 Kânûnüsânî, 1932 v. d.

Şâirimizin kendi el yazısı ile olan *şîir mecmuası* 28,5×20,5 büyüklüğünde, çok iyi cins, beyaz ve kalın, kenarları sarı yaldızlı kâğıda yazılmıştır. Birinci sayfasının kaybolduğu anlaşılıyor; ikinci sayfanın başından itibaren, bir Na't ile başlamaktadır. 105'inci sayfada biten mecmuanın sonundan herhâlde az bir kısım eksiktir.

Nâzım Paşa'nın şîirleri umûmiyetle Dîvân edebiyatı nazım şekilleri ile ise de, *şîir mecmuası*'nın tertibi *Dîvân*'lara benzemez; nazım şekillerine, her nazım şekline dâhil manzûmelerin kâfiyelerine göre bir sıralanış yoktur. Bâzılarının yanına kendi yazısı ile tashihler yapmış, birçoğunun yanına sonradan, kurşun kalemle numaralar konulmuştur; bundan dolayı *şîir mecmuası*'nı bu sıraya göre yeniden yazmağı tasarladığını düşünebiliriz; ancak, bu numaralara göre de sıralasa, yine, eski şâirlerimizin *Dîvân*'ları tarzında tertip etmiş olmayacaktı.

Şiirlerin birçoğunun yukarısına, yazıldıkları yer ve zaman kaydedilmiştir; gözden geçirilince, en çoğunun Kayserî, Halep ve Konya'da kaleme alındıkları anlaşılır. Ancak, bunlar o yazıldığı yerlere âit husûsiyetler taşımazlar; yalnız, Konya'da yazdığı şîirler, yaşadığı çevre ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bunun sebebi, Mevlevî tarikatine mensup bulunan Nâzım Paşa için¹⁹, bu muhitte, kendi temâyüllerine uygun pek çok ilhâm kaynaklarının mevcûdiyetinden ileri gelir. Bunlar, içten gelerek yazılmış, selîs, âhenkli, heyecanlarının akislerini taşıyan şîirlerdir ve mevzû bakımından mütenevvi'dir:

Mümkün mü Cenâb-i *Mesnevi*'ye
Bulmak değerince hüsn-i ta'bîr
Mülhemdir—o nüsha-i mukaddes
Her harfi kitâb-i aşka tefsîr

kıt'asıyle Mevlâna'nın *Mesnevi*'sindeki ilâhî aşka âit derin mânâyı işâret eden Nâzım Paşa, şîir diliyle, Mevlevîler'in hayat telâkkilerini şöyle ifâde ediyor:

19 İbnü'l-Emin M.K.İnal, Nâzım Paşa'nın, Çelebî tarafından destâr-i teberrük verildiği zaman, ta'miyeli şu tarihi söylediğini:

Çillê çıkarıp hücre-i feyyâzma girdim
Pîr'im bana destâr-i mukaddes verdi

1336

kaydeder (*Ayn. eser.*, s.1146). Müellif, şâirimizin dört gazelini de neşretmiştir; bunlardan yalnız ilki, bizdeki *yazma şîir mecmuası*'nda vardır (S.1146 v.d., krş., *Yz. nüsha* s. 19).

Remz-î nükât-i nây'i duyan Mevleviler'iz,
Savt-î rübâb-i aşka uyan Mevleviler'iz,
Hubb-î sevâyi şöyle koyan Mevleviler'iz,
Biz dehr-i dâna yûf okuyan Mevleviler'iz.

Bestir safâ-yi aşk ile devr-ü semâ'ımız,
Yok nef'-i mâsevâ ile bir intifâ'ımız,
Evc-î semâ-yi aşka varır irtifâ'ımız,
Biz dehr-i dâna yûf okuyan Mevleviler'iz,

Dergâh-i pîr'e yüz süren ehl-i safâ görür,
Sermest-i âşk bir sürü hâl âşinâ görür,
Her hêcrde bir âşık-ı safvet-nümâ görür,
Biz dehr-i dâna yûf okuyan Mevleviler'iz.

Kubbe-i Hazrâ'-i Mevlânâ'nın müşâhadesi, Konyalı bir güzel hakkında, Hazret-i Mevlânâ ile Hazret-i Şems Tebrizî'nin birinci def'a mülâkât oldukları mahalle ta'lik olunmak üzere söylenilen kıt'a, Der-medh-i Mevlânâ ve Şems Tebrizî, Konya'da Bir Gece tazındaki hikemi, fikirce hakikaten kıymet ifâde eden birçok gazelleri Konya'da kaleme alınmıştır. Bütün şîrleri arûzla olmakla berâber, aşağıya aldığımız pek sâde dille, hece vezniyle gazelini de burada yazmıştır:

Yıkılmış yapılmış hâne-harâbız
Âbâd olsak da bir, olmasak da bir
Berâberdir bize safâ vü keder
Mesrûr olsak da bir, olmasak da bir

İftihâr edecek elde nemiz var
Ma'zûr olsak da bir, olmasak da bir
Zülfüne bağlıyız hâk-i der'inden
Meheûr olsak da bir, olmasak da bir

Medâr-i tesliyyet günâhımızdır
Me'cûr olsak da bir, olmasak da bir
Nefs ile cihâd-i ekber eyleriz
Mansûr olsak da bir, olmasak da bir

Hazret-i Monla'nın kelb-i der'iyiz

Meşhur olsak da bir, olmasak da bir²⁰

Nâzım Paşa'nın *şîir mecmuası*'nda, muhtelif vesilelerle Abdül-Hamîd hakkında kasîdeleri, Vezir Sa'îd Paşa'ya, Mahmud Nedîm ve Kâmil Paşa'ya, bir ara Konya Vâlîliği'nde bulunan ve Fâ'ik mahlasıyla şîirler de yazan Memduh Paşa'ya bir naziresinden başka kasîdeleri varsa da²¹, bunlar hikemî şîirleriyle ölçülemeyecek derecede kıymetsizdir; şîir mecmuasında bütün bunların üzerlerine yukarıdan aşağı bir çizgi çekilmiş olması dikkate değer. Memduh Paşa'ya kasîdesi'nin başında Dîvân Edebiyatı husûsiyetlerini aksettiren uzun bir Fahriye de bulunmakla berâber, bize, aşağıdaki manzûmesiyle Dîvân şîirinin aleyhinde olduğunu mizâhî bir ifâdeyle anlatır; Dîvân teşbihleriyle alay eder; bunların devam edemeyeceğini ileri sürer:

Şî'rimiz

Şiirdē sen dahî mesbūk olursun böyle kalmazsın
Dur ey u'cûbe bir ma'şūk olursun böyle kalmazsın

Hatın mür-ü saçın mâr-ü ben'in hind-ü gözün âhû
Beşerden başka bir mahlūk olursun böyle kalmazsın

Müjjen tîr-ü kad'in serv-ü kaşın yâ-y-ü ruhun âteş
Temâşagâh-i ehl-i sūk olursun böyle kalmazsın

Lebin la'l-ü ber'in sîm-ü dişin incü, sadaf-nâhen
Bu hey'etlê hemen mesrūk olursun böyle kalmazsın

Çenen sîb-ü tenin pâlüde vû nârenc bistânın
Şikem-perverlere merzūk olursun böyle kalmazsın²²

20 Bu şîirler için sırasıyla bk., *Yz. şîir mecmuası*, s. 78, 75, 17, 63, 71, 71, 74, 77. Bu mecmuada Konya'da yazdığı daha birçok şîirleri vardır. Bu şîirlerden hece vezni ile olan sonuncusuna Ahmed Remzî'nin güzel bir *Tazmîn*'i mevcuttur. Nâzım Paşa Kayserî Mutasarrıfı iken, Ahmed Remzî ile berâber, bura âşuklarından ve Sarıgüzelli Deli Ahmed diye meşhur Ahmed Dede hakkında bir şîir de yazmıştır (S. Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, c. 1. s. 328 v. d. Ahmed Remzî'nin basılmamış *Kayserî Şâirleri*'nden naklen, S. N. Ergun, *ayn. esr.*, s.297).

21 *Yz. nüsha*, sırasıyla bk., 30, 34, 90, 91, 95, 96; 43, 86; 40, 45; 78, 101.

22 *Yz. nüsha*, s. 86

Nâzım Paşa'nın başka mevzû'larda da mizâhî şiirleri ve hicviyeleri vardır. "Meşhur Deli Sâlim Beyzâde İsmâ'il Bey'in Salacak Karantina me'mûriyyetinde maaşının artması için Karantina Başkâtibi Ahmed Midhat Efendi'ye gönderilen" aşağıdaki,

Doğruluktan zararâ uğradı beş pâresi yok
Ne geçersē elinē korkmayıp — artık çalacak
Delizâde çocuğu dörde çıkardı zirâ
Salacak'tâ parasız böyle kalırsâ salacak

kit'ası²³, İstanbul'da Ördek Salâhaddin diye anılan şahsın Acem mîras-yedisi ile görüşüp eğlenmesi²⁴ ve eski Paris sefirlerinden birinin Beyoğlu'nda bir Fransız kadından doğan meşrû' olmayan ve Fransisko adı verilen çocuğunun doğumu için Sefir'i hicveder mâhiyyetteki sekiz beyitlik tarih kit'ası²⁵ bu tarzın başarılı örneklerindedir.

Nâzım Paşa'nın şiirleri arasında meyhânede redifli v.b. çok tekrarlanan redif ve kâfiyelerden örülmüş gazeller, veya,

Bak hûn-ı eşk-i dîde-i hasret nasıl akar
Bir 'ayn-i mâ'-i gamdır — o kim muttasıl akar

beytinde görüldüğü gibi yıpranmış teşbihleri kullandığı görülürse de, bunlar yeni tarz şiirleri yanında fazla yekûn tutmaz. Birçok şiirlerinde Dîvân şiirinde rastlanmayan değişik kâfiyeler kullanmıştır:

Gülşeni, lâlezârî pek severim
Mevsim-î nevbahârî pek severim
Mâcerâ-yî gamî teemmül — için
Cûşîş-i cûybârî pek severim

beyitleri ile başlayan gazeli tarzında redif bakımından değişik manzûmelerine sık sık rastlarız²⁶.

Nâzım Paşa'nın şiir mecmuası'nın ehemmiyetini belirtebilmek için, biraz da, düşürmüş olduğu tarihler üzerinde duralım. Hemen söy-

23 Yz. nüsha, s. 92. Ahmet Midhat, *Schopenhauer'ın Hikmet-i Ceddesi* (İst., 1304) adlı eserini, Nâzım Bey'e hitâben mektup tarzında tertip etmiştir.

24 Yz. nüsha, s. 99.

25 *Ayn. nüsha*, s. 93. Nâzım Paşa, cidden güzel bu hicviyesinin yanına, kurşun kalemle, bahsettiği şahsın adını, o sıradaki me'muriyetini de kaydetmiştir.

26 *Ayn. nüsha*, s. 64. Ayrıca bk., s. 80.

leyelim ki bunlar çok az sayıda, fakat çok mühimdir. Ehemmiyeti, bu mecmuadan başka bir yerde bulunmayışından ve mevzûlarından dolayıdır.

Pâktir şâ'ibe-i zilletten
Zâtınâ nisbet-ilê her Vâli

Ana dâ cây-i esâfil derdim
Olmasâ Harput'a Vâli 'Âli

kit'asının yanına sonradan, "Yûsuf Cemîl Efendi-zâde 'Âli Bey'in Vâlîliği'ne Tarihtir" notu konulmuştur ki, Tanzimat Devri'nin meşhur tiyatro ve mizah muharrirlerinden 'Âli Bey'in kasedildiği anlaşılıyor²⁷. Fahrû'd-Dîn Çelebi'nin post-nişinliği²⁸, Osman Şems'in²⁹, Ziya Paşa'nın vefâtı³⁰, Konya'da Mevlâna'nın türbesinin ta'miri münâsebetiyle tarih kit'aları yazmıştır³¹. Bunlara dâir fikir verebilmek için, Ziya Paşa hakkındaki ve bu tarz şiirlerde çok def'a rastlanılan zorla yazılmış te'siri bırakmaktan uzak, samîmî, içten gelen ölüm tarihini neşrediyoruz:

27 *Ayn. Yz.*, s. 91.

28 *Ayn. Yz.*, s. 63. Fahrû'd-Dîn Dede, şâir ve mûsikîşinâs bir mevlevî şâiridir (1854-1911). Namık Kemal'in de bu zâta hayranlığı ve münâsebeti henüz basılmamış olan mektuplarından anlaşılıyor.

29 *Ayn. Yz.*, s. 97. Osman Şems hakkındaki bu vefat tarihinin üzerinde 30 Kânümevvel, 1309 (11 Ocak, 1894) tarihi vardır. Üsküdarlı Osman Şems, Tanzimat Devri'nde yaşamıştır; yazma bir *Divân*'ı, bunda pek güzel şiirleri mevcuttur. Namık Şükrü'nün *Giryeye Mâtem* adlı eserinde Osman Şems'in hâl-tercemesine dâir bilgi verildiği gibi, *Mersiye-i Hüseyniye*'sinden metin de alınmıştır. Osman Şems, aynı zamanda güzel ve te'sirli konuşan bir vâizdir. Aydoslu Şeyh İsmâ'il Hakkı, kendisinin şeyhi bulunan bu zâtin ilminden, irfânundan sitâyîşle bahseder; onun hakkında bir şiiri de vardır. Şeyh İsmâ'il Hakkı, onun va'zları münâsebetiyle, hiçbir yerde rastlanmayan şu bilgiyi de veriyor: ".Be-tarîku'l-keşfü's-sahih ilm-i iksîr'e mâlik, hattâ bir Cuma günü Sultan Selim Câmî'i kürsüsünde beş-onbin adam içinde tasrîh edüb, Allâh Ta'âlâ bana bir ilim vermiştir ki, murâd etsem Osmanlı'nın atları nalların gümüşlerdim ve lâkin ânlar insana kıyarlar dedi. Ol vakitte ise Hazâin'de ziyâde muzâyaka var idi ve istilâ-yi küffârdan hâl diger-gün ve sâlvâne ve müsâderâtтан re'âyâ gâyet zebûn idi. Sonra ricâl-i devlete aksedip bu mânâyı Şeyh'ten tefahhus eylediklerinde, 'Benim murâdım kanaat kimyâsıdır' diye def'etti ve Şeyh'in ilm-i iksîrde tahrîr ettiği kitabı meşhurdur ve lâkin bu ilm-i garib ânnla bile Âhîret'e gitti; zirâ avâhir-i ömründe, bâzi ehl-i hüy (هوى) imânsızlar elinden İstanbul'da karar edemeyip diyâr-i gurbette, yâni Kıbrıs'te Magosa nâm kal'ada Âhîret'e intikâl eyledi" (*Tuhfe-i Halîliye*, İst., Matbaa-i Âmire, 1256, s. 88, v.d.).

30 *Ayn. Yz.*, s. 73.

31 *Ayn. Yz.*, s. 82. Nâzım Paşa'nın bu bahsettiklerimiz dışında da, tarih kit'aları vardır.

İnanmâ âkibet-endîşisen çarh-î hıvub-endâzâ
Eder birgün gelir elbet seni dē mahv-ü nâ-peydâ

Ziyâ Pâşâ gibî bir fâzil-i dehrē kıyıp encâm
O genc-î fazlı zir-î hâke pinhânetti bi-pervâ

Neşimengâh-edüb mehd-î mezârî girdi toprağâ
Henüz gelmişkenelli yaşmâ ol fâzil-î dâná

Anarlar her zaman takdîs-edüb erbâb-ı hürriyyet
Eder âsârı ol merd-î kerîmin nâmını ibkâ

Dedim târîh-i cevherdârını bin hüzn-ile Nâzım

ضیا پاشایہ اولسون جای و ماوی سدرہ اعلا

Nigâr Hanım'ın *Efsûs* adlı kitabının neşri münâsebetiyle yazdığı ellibir beyitlik, mesnevî şeklindeki *Takrîz*'inde Nâzım Paşa, *Divân*'larını okuduğu şâirlere dâir düşüncelerini kaydeder; gerek zikrettiği şâirler, gerek onların eserleri dolayısıyla ileri sürdüğü fikirler, *Divân* edebiyatı hakkında sağlam bilgiye sâhip olduğunu, isâbetli hükümler verdiğini gösteriyor; *Harâbât Mukaddimesi*'ni hatırlatan bu *Takrîz*'inde Nigâr Hanım'ın şiirlerini sellîlik, hissîlik, yeni mazmunlar, te'sir kudreti bakımından takdir etmektedir³².

"Hürriyyet" redifli bir kasidesi, Meclis-i Meb'ûsân'ın açılması münâsebetiyle bir kıt'ası, Türk-Rus savaşında Sahum'a gönderilen Çerkes taburu hakkında bir marşı, şarkıları, hattâ bugün de hâlâ okunan meşhur bir şarkısı³³ bulunan Mehmed Nâzım Paşa velûd, aynı zamanda il-

32 *Ayn. Yz.*, s. 31 v.d. *Efsûs*, Nigâr Hanım'ın muhtelif şiirlerini içine alan kitabının adıdır (İst., 1309). Hakikaten kıymetli bir şâir olan Nigâr Hanım (1856-1918)'in ölümü münâsebetiyle Prof. Fuad Köprülü'nün onun hayatı ve şiirlerinin hususiyetleri hakkındaki makâlesi için bk., *Bugünkü Edebiyat*, İst., 1924, s. 296-313.

33 *Yz. nüsha*, sırasıyla bk., 53, 88, 73, 79. Bu meşhur şarkının üzerinde "İstanbul'da" yazıldığı kaydedilmiştir ve aşağıdaki kıt'alardan ibârettir:

Yandıkça oldu sūzân
Kalb-î şerer-feşânım
Oldü yinē alev-hîz
Dâg-î gam-î nihânım

Nâr-î lehîb-i aşkın
Sūzânıyım anıçün
Mahsül-i sūz-i dildir
Sūzişlidir figânım

hâm kaynakları zengin bir şâirdir. Erkek kıyâfetine gördüğü bir kadın resmi, Konyalı, Mersinli güzeller, bir çoban kızı, yuvasına girip çıkıp kışık zahire taşıyan karıncalar, bülbül ona ilhâm veren birer kaynak olmuştur³⁴; fakat *şîir mecmuası* gözden geçirilince esas mevzûunu dîn ve tasavvuf teşkil ettiği dikkati çeker. *Manzûme-i Aşk* adlı tasavvufî uzun bir hikâyesi de vardır³⁵. Şiirleri hangi mevzû'da olursa olsun, aşağıdaki gazelinden anlaşılacağı gibi hemen dâima hakîmâne husûsiyet gösterir:

Cefâsın görmeyen devr-i felekten kâm-yâb olmaz
Humârın çekmeyen şâyeste-i zevk-i şarâb olmaz

Cihânın i'tibârî halka emr-i i'tibâridir
Şehir olmakla âdem kâbil-i feyz-i hitâb olmaz

Esâsından yıkılsın öyle kalb-i seng-tinet kim
Harâbî-i benî nev'î ilâ zâr-û harâb olmaz

Şu 'ûnât-î zamânâ var mı bir vâkıf ki âlemde
Husûl-i emr için dil-bend-i kayd-î intisâb olmaz

Bırak takdire kârı gussa-h'âr-î in-ü ân olma
Yed-i Kudret'te bezl-û sarf için add-û hisâb olmaz

'Ukûlê mevki'-î hayrettir ancak merkez-î tahkik
Yem-î hikmette idrâk-î beşer kemter habâb olmaz

İki âlemde dē makhûr olur ol kimse kim Nâzım
Cebîn-sây-î gubâr-î hâk-pây-î Bū Turâb olmaz³⁶

Mehmed Nâzım Paşa, resmî hayatının akışından belli olduğu gibi merd, icâbında ayak diremesini bilen bir şahsiyet olup, menfaatlerini hiçe sayarak verdiği sözden dönmemek³⁷ v.b. ahlâkî meziyyetlere sâhib-

34 Yz. nüsha, sırasıyla bk., 79, 63, 98, 100, 98, 24.

35 Yz. nüsha, s. 12-16.

36 Yz. nüsha, s. 70 v.d.

37 Prof. Fuad Köprülü, kendisine Nâzım Paşa'nın yazma *şîir mecmuası*'nı gösterdiğim zaman, "İyi bir şâirdir; ihmâl etmeğe gelmez" demişti; kendisini şahsen tanıdığından, dürüst bir kimse olduğundan bahsederek, Hâriciye Vekâlet'inden bir zâtın Nâzım Paşa ile alâkalı şu hâtrasını nakletti: Şam'da, bugünkü Cumhurbaşkan'ının oturduğu binâ Nâzım Paşa'ya âitmiş. Paşa, vaktiyle bu binâyı şu kadar fiyata satmak için, hiçbir mukâvele yapmaksızın söz vermiş.

ti; eserlerinde İslâm din ve medeniyetinin ve tasavvuf felsefesinin insanı mânen yükseltici esaslarından faydalanması, ün kazanmış hikemî eserleri dilimize çevirmesi bu temâyülünün san'at sâhasında şamimî tezâhürüdür. Vermiş olduğu mahsûller tedkik edilince velûd, bed'î kıymet cihetinden orta, hattâ ortanın biraz üstünde bir şâir olduğu anlaşılıyor. Muhtelif mevzu'larda eserleri varsa da, esas i'tibâriyle hikemî, tasavvufi-ahlâkî fikirleri işlemiştir; onu, işte asıl bu bakımdan, yaşadığı devrin, san'atla irfânı kaynaştırabilen, ârifâne kudrete sâhip orijinal bir şâiri olarak da kabûl edebiliriz.

Ankara — 5 Temmuz, 1966

Bundan sonra bir başka tâlib çok daha fazla para verdiği hâlde, "Söz sözdür" diyerek, evini, evvelce söz verdiği şahsa çok ucuz fiyata satmıştır. Dürüstlüğü ve cömertliği hakkında bk., Osman Nûri Ergin, *Şehrinleri*. İst., 1341, s. 122, 176.